

Brusse, P., Broeke, W. van den, *Provincie in de periferie. De economische geschiedenis van Zeeland 1800-2000* (Utrecht: Matrijs, 2005, 432 blz., €49,95, ISBN 90 5345 277 X).

Dit lijvige boek draagt de toepasselijke titel *Provincie in de periferie*. Door de Opstand tegen de Koning van Spanje verschoof al rond 1600 de Zeeuwse archipel — met als economisch zwaartepunt het eiland Walcheren — van het centrum van de Lage Landen, gelegen tussen Vlaanderen en Holland, naar de periferie van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Daarin is in de afgelopen vierhonderd jaar weinig verandering gekomen: nog steeds ligt Zeeland aan de rand van Nederland, op een bijna onoverbrugbare afstand van het centrum. Wat heeft dit betekend voor de Zeeuwse economische ontwikkeling?

Na de *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw* van Peter Priester (1998) is dit de tweede monografie op het gebied van de Zeeuwse (economische) geschiedenis die tot stand is gekomen op initiatief van de Stichting Historisch Onderzoek Zeeland (SHOZ). Ik hoop dat er nog vele zullen volgen. Een nieuw project is al aangekondigd: een samenhangende geschiedschrijving van Zeeland. De beide auteurs van *Provincie in de periferie* zijn verbonden aan het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur van de Universiteit Utrecht. Projectleider Van den Broeke is een Zeeuw.

Deze economische geschiedenis van Zeeland pretendeert door een synthese van bestaand onderzoek nieuwe inzichten te bieden in de specifieke groeipatronen van de provincie. De belangrijkste ontwikkelingen in de sectoren van de Zeeuwse economie in de periode 1800-2000 worden tegen de achtergrond van de veranderingen in Nederland in kaart gebracht. Overzichtelijk worden in vier perioden, 1800-1850, 1850-1900, 1900-1950 en 1950-2000, terugkerende thema's behandeld. De periodes van vijftig jaar zijn in grote lijnen gebaseerd op de fluctuaties in de lange golfbeweging van de conjunctuur. Iedere periode heeft in het boek een vast stramien gekregen: de economische ontwikkeling van Nederland, bevolking en economische structuur, infrastructuur, landbouw en visserij, nijverheid, diensten, en een samenvatting en analyse. Binnen dit vaste stramien komen vragen over de beschikbaarheid van de productiefactoren, de aanwezigheid van specifieke vestigingsplaatsen en de aard van het productiemilieu aan de orde. Daarnaast speelde natuurlijk de geografische ligging in de periferie een belangrijke rol.

Als rode draad door de tijd loopt economische stagnatie. Hoewel het absorptievermogen van de landbouw in de eerste helft van de negentiende eeuw nog groot was, bleef de groei van Zeeland achter. Waar elders de internationale handel weer op gang kwam, miste Zeeland de aansluiting. Een lichtpuntje vormden de meekrapteelt en meekrapnijverheid, maar daarin vonden weer weinig mensen werk. De periode 1850-1900 gaf ook weinig reden tot optimisme. De belangrijkste bedrijfstak van de landbouw kon niet meekomen met ontwikkelingen elders in het land. De meekrap ging teloor en werd vervangen door de suikerbiet. Gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw vonden belangrijke structurele veranderingen plaats. In Zeeuws-Vlaanderen kwam een industrialisatie op gang. Dankzij de aanwezige industrie kon de haven van Terneuzen zich beter handhaven dan die van Vlissingen, ondanks de bloeiende scheepsbouw die er was gevestigd. De landbouw deed het naar omstandigheden niet slecht. Gedurende de laatste vijftig jaar leverden industriële productie, met

name die van de chemische sector in Zeeuws-Vlaanderen, toerisme en (zakelijke) dienstverlening een substantiële bijdrage aan het bruto regionaal product. Echter, mede door een proces van desindustrialisatie behoorde Zeeland tussen 1990 en 2000 tot de traagste groeiërs van Nederland. (386-387)

De auteurs concluderen dat Zeeland ondanks vele aanzetten tot economische groei, economisch nooit echt tot volle wasdom is gekomen, met andere woorden: 'Middelburg werd geen Eindhoven, Vlissingen bereikte als haven nooit de status van Rotterdam of Antwerpen en Domburg kreeg als badplaats nooit de allure van Scheveningen.' (391) Uiteindelijk is de belangrijkste conclusie dat de Zeeuwse archipel gedurende de afgelopen twee eeuwen de periferie bleef ten opzichte van de economische centra, zoals ze dat in feite al sinds 1600 was.

Dit is een boek waarop weinig valt aan te merken. De vraagstelling is duidelijk en met een heldere structuur uitgewerkt, een beetje op het saaie af. Alle belangrijke economische sectoren komen aan bod. Het boek is verzorgd, rijk geïllustreerd en van overzichtelijke tabellen voorzien. Registers van persoonsnamen, bedrijfsnamen en geografische namen completeren het geheel. Voor een dergelijk overzichtswerk is er veel (nieuw) archiefonderzoek gedaan. Kortom, *Provincie in de periferie* is een waardevolle aanwinst voor de verzameling Zelandica.

Victor Enthoven

Cools, H., Koblusek, M., Noldus, B., *Your humble servant. Agents in Early Modern Europe* (Hilversum: Verloren, 2006, 167 blz., €29,-, ISBN 90 6550 908 9).

Het centrale thema van deze beknopte en fraai geïllustreerde bundel, met tien bijdragen en een introductie, is de bemiddeling in vroegmodern Europa via tussenpersonen die we in het Nederlands kunnen aanduiden als agenten, makelaars, vertegenwoordigers, factours, correspondenten et cetera. Bij de uitoefening van macht en het verkrijgen van prestige, de uitwisseling van informatie en kennis, alsook de overdracht van producten en de verlening van diensten speelden zij vaak cruciale rollen. Hun betekenis en relatieve aantal lijkt het grootst te zijn geweest in de periode waarin goed geschakelde Europese postverbindingen nog ontbraken, met andere woorden vóór de tweede helft van de zeventiende eeuw. Jan Willem Veluwenkamp maakt dit in elk geval aannemelijk voor het Nederlandse handelsverkeer tussen 1500 en 1800. Om verre handelscontacten op te bouwen en te onderhouden gingen Nederlandse kooplieden tot circa 1650 zelf op zakenreis of lieten zij zich vertegenwoordigen door nauwe verwanten of andere betrouwbare personen. Zo ontstonden er diverse Nederlandse handelskolonies in belangrijke Europese havensteden. Deze werden echter overbodig toen de Nederlandse kooplieden via correspondenties handel konden drijven, eerst nog via landgenoten in den vreemde en in de loop van de achttiende eeuw rechtstreeks met hun buitenlandse collega's.

Het communicatieve belang van het postwezen onderstreept ook Heiko Droste in zijn bijdrage over het vroege Zweedse postverkeer. Hij wijst bijvoorbeeld op de verspreiding van gedrukte kranten die door de verbetering van de postverbindingen over geheel Europa mogelijk werd. We mogen aannemen dat de behoefte aan particuliere informanten hierdoor is afgenomen. Anderzijds was er uiteraard door de toename van het krantenaanbod sprake van groei van het aantal nieuwsleveranciers. Droste staat echter vooral stil bij andere varianten van tussenpersonen, in het bijzonder de zogenaamde 'postagenten' die Zweden voor het eerst in Hamburg stationeerde in 1619. Deze bemiddelaars bepaalden onder meer de verdere route van koninklijke brieven uit Zweden naar hun plaatsen van bestemming. De start van de Zweedse post viel ongeveer samen met de vestiging van de eerste Zweedse ambassadeur in Den Haag, in 1610. De titel 'Sending a letter between Stockholm and The Hague' zou daarom toepasselijker zijn geweest voor Drostes artikel dan 'Sending a letter between Amsterdam and Stockholm'.

Alleen al uit bovenstaande mag worden geconcludeerd dat het onderwerp van deze bundel typisch een thema is dat om een Europa-wijde benadering vraagt. Ook de meeste andere bijdragen, waarin vele voorbeelden van tussenpersonen die werkzaam waren voor buitenlandse opdrachtgevers ten tonele worden gevoerd, illustreren dit. Opvallend is echter het verhoudingsgewijs grote aantal aanwezige Nederlandse onderwerpen en voorbeelden in *Your humble servant*. Gedeeltelijk valt dit natuurlijk te verklaren vanuit de herkomst en het kader van de bundel (i.e. het Leidse onderzoeksproject 'Double Agents: Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe') en de instelling waar de auteurs in 2004 hun papers presenteerden (i.e. het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome). Of zouden de Nederlanders, met name in de zeventiende eeuw, inderdaad een bovengemiddeld aandeel in de vroegmoderne